

การใช้มาตรการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่น และผู้บริหารท้องถิ่น โดยคณะกรรมการการเลือกตั้งของไทย

ดร.ฉัตรชัย รือหาร*

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับบทบาทอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการเลือกตั้งในการควบคุมและดำเนินการจัดหรือจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นให้เป็นไปโดยสุจริตและเที่ยงธรรม โดยในการเลือกตั้งที่ผ่านมา คณะกรรมการการเลือกตั้งไม่อาจดำเนินการสืบสวนสอบสวนให้แล้วเสร็จก่อนการประกาศผลการเลือกตั้งได้ เนื่องจากมีปัญหาในการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับการสืบสวนสอบสวนตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2545 ทำให้คณะกรรมการการเลือกตั้งไม่อาจดำเนินการสืบสวนสอบสวนให้แล้วเสร็จโดยพลันตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย โดยในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเชิงคุณภาพและสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากประชากรกลุ่มตัวอย่างที่เกี่ยวข้องโดยตรง เช่น กลุ่มคณะกรรมการการเลือกตั้ง กลุ่มทนายความและนักวิชาการ กลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น และกลุ่มผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เพื่อหาสาเหตุของสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาสำหรับปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยนำไปวิเคราะห์สรุป และใช้เป็นแนวทางพัฒนามาตรการทางกฎหมายในการบังคับใช้กฎหมาย

ว่าด้วย การเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น

ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า ระยะเวลาทำการสืบสวนสอบสวนมีระยะเวลาที่จำกัด พนักงานสืบสวนสอบสวนมีไม่เพียงพอและไม่สัมพันธ์กับสัดส่วนปริมาณงาน บุคคลที่มาช่วยเหลือในการทำหน้าที่สืบสวนสอบสวนไม่เข้าใจหลักการของคดีเลือกตั้ง ผู้มีหน้าที่สืบสวนสอบสวนไม่มีอำนาจตรวจค้น จับกุม หรือออกหมายเรียกพยานหลักฐาน ไม่มีกฎหมายคุ้มครองพยานในคดีเลือกตั้ง พนักงานสืบสวนสอบสวนไม่มีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา การสืบสวนสอบสวนมีขั้นตอนมากเกินไป การจัดทำความเห็นซ้ำซ้อนกันหลายชั้นเกินกว่าที่ควรจะเป็น นักการเมืองท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการรวบรวมพยานหลักฐาน บทลงโทษผู้กระทำความผิดยังไม่รุนแรง ไม่มีการยึดถือสำนวนสืบสวนสอบสวนของคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นหลักในการดำเนินคดีเลือกตั้ง คดีแพ่ง และคดีอาญา ไม่มีกฎหมายให้อำนาจคณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัดปฏิบัติหน้าที่ประจำ และการวินิจฉัยชี้ขาด และไม่มีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้สำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบแนวทางการแก้ไขปัญหามาตรการทางกฎหมายเป็นไปด้วยความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

*อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ยิ่งขึ้น กล่าวคือ เห็นควรเกลี้ยหรือเพิ่มบุคลากรให้มีจำนวนเพียงพอและสัมพันธ์กับสัดส่วนปริมาณงาน ผู้มีหน้าที่สืบสวนสอบสวนให้มีอำนาจในการตรวจค้น จับกุม หมายเรียกพยาน มีเบี่ยงเสียงภัยและพกพาอาวุธได้ กำหนดระยะเวลาในการวิเคราะห์สำนวน ให้มีความชัดเจน ลดขั้นตอนการวิเคราะห์สำนวน กำหนดให้ยื่นคำร้องคัดค้าน การเลือกตั้งภายใน 30 วัน นับแต่วันเกิดเหตุ อ้างว่า หรือเชื่อว่าได้เกิดขึ้น หรือนับแต่วันที่รู้ว่ามีกรกระทำผิดนั้นเกิดขึ้น มีมาตรการคุ้มครองพยานในคดีเลือกตั้ง มีบทลงโทษ ผู้กระทำความผิดรุนแรงขึ้น ยึดถือสำนวนสืบสวนสอบสวนของคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นหลัก ในการดำเนินคดีเลือกตั้ง คดีแพ่ง และคดีอาญา คณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัดให้ปฏิบัติหน้าที่ประจำ มีวาระ 4 ปี และมีอำนาจหน้าที่ในการสืบสวนสอบสวนและการวินิจฉัยชี้ขาดการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น และกำหนดให้มีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการสืบสวนสอบสวน ทั้งนี้ เพื่อให้หนักการเมืองที่ดี เข้าไปแก้ไขปัญหาได้ทันทั่วถึงและสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติและท้องถิ่นตามเจตจำนงของประชาชนอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: มาตรการสืบสวนสอบสวน/การเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น/คณะกรรมการการเลือกตั้ง

Abstract

Objectives of this research are to study the role, duties and authority of the Election Commission in supervising and organizing an election of local councilors and local administrators in an honest and just manner. In the past elections, the

Election Commission couldn't complete an investigation before the election result announcement due to problems from legal enforcement concerning investigation according to the Election of Local Councilors and Local Administrators Act of 2002. That's why the Election Commission couldn't complete their investigation soon enough according to the purpose of the law. In this study, the researcher has conducted a qualitative research and in-depth interviews with samples, who are directly involved with the election, for instance, members of the Election Commission, lawyers and academics, local politicians and voters to find the root cause of the problems and solutions. The data collected will be analyzed and used as a guideline to amend the law pertaining to the election of local councilors and local administrators.

Findings from the research are as follows: The investigation period is very restricted. The number of investigators is insufficient, not related to the quantity of work. People assisting in the investigation do not understand the principles of election cases. Investigators have no authority to make a search, arrest or issue a warrant to obtain evidence. There is no law to protect witnesses for election cases. Investigators do not hold the status like officers according to the Criminal Code. Investigation needs too many complicated procedures. Opinions made are repeated and redundant. Local politicians

have influenced evidence gathering. Penalties to offenders are not severe enough. The Election Commission's investigation report is not the main evidence in election, civil or criminal cases. The law does not allow provincial election officers to work in a term or have authority to make final decision. Modern technology is not deployed.

From this study, the researcher has managed to figure out a guideline to solve those problems through efficient legal enforcement. Namely, the number of investigators should be increased and sufficient, related to the quantity of work. Investigators should have authority to make a search, arrest or issue a warrant to obtain evidence and earn risk allowances and can carry a weapon. Investigation report analysis should have a clear-cut deadline and the analysis should be streamlined. A request to object an election should be made in 30 days from the date of the incident, or believed to have that incident or learned of that incident. There should be a law to protect witnesses for election cases. Penalties to offenders should be more severe. The Election Commission's investigation report should be the main evidence in election, civil or criminal cases. Provincial election officers should work in a term, for instance, a 4 years' term and have authority to make final decision in an election of local councilors and local administrators. Modern technology should be deployed. All of those will allow quality

politicians to be elected, solve problems and sponsor local and national development in line with the public intention.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นที่คณะกรรมการการเลือกตั้งได้ควบคุมและดำเนินการจัดหรือจัดให้มีการเลือกตั้งทั้งหมดนั้น มีองค์การบริหารส่วนจังหวัด จำนวน 76 แห่ง เทศบาล จำนวน 2,082 แห่ง ประกอบด้วย เทศบาลนคร จำนวน 27 แห่ง เทศบาลเมือง จำนวน 155 แห่ง เทศบาลตำบล จำนวน 1,900 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 5,693 แห่ง กรุงเทพมหานคร จำนวน 1 แห่ง และ เมืองพัทยา จำนวน 1 แห่ง (สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2555, 438) ซึ่งในการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นแต่ละครั้งปรากฏว่ามีเรื่องคัดค้านการเลือกตั้งไม่ว่าจะเป็นกรณีมีผู้ยื่นคำร้องคัดค้านหรือกรณีปรากฏหลักฐานหรือความปรากฏต่อคณะกรรมการการเลือกตั้ง เพื่อให้คณะกรรมการการเลือกตั้งดำเนินการสืบสวนสอบสวนเพื่อหาข้อเท็จจริงและวินิจฉัยชี้ขาดมีจำนวนมาก เป็นสาเหตุที่ทำให้คณะกรรมการการเลือกตั้งไม่อาจที่จะดำเนินการสืบสวนสอบสวนและพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดให้แล้วเสร็จก่อนการประกาศผลการเลือกตั้งได้ ส่งผลให้ไม่อาจสกัดกั้นนักการเมืองที่กระทำการทุจริตการเลือกตั้งได้รับเลือกตั้งเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองได้ เช่น การเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นเมื่อปี พ.ศ. 2551 มีเรื่องคัดค้านการเลือกตั้งไม่ว่าจะเป็นกรณีที่มีการยื่นคำร้องคัดค้านหรือกรณีที่เป็นความปรากฏต่อคณะกรรมการการเลือกตั้งที่จะต้องดำเนินการสืบสวนสอบสวนเพื่อหาข้อเท็จจริงรวมทั้งสิ้น 3,468 เรื่อง แต่คณะกรรมการการเลือกตั้งสามารถดำเนินการสืบสวนสอบสวนและ

พิจารณาวินิจฉัยเรื่องคัดค้านให้แล้วเสร็จก่อนการประกาศผลการเลือกตั้งได้เพียง 21 เรื่องเท่านั้น (วารสารการเลือกตั้งของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ฉบับที่ 82 ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 ปีงบประมาณ, 2553, 9) จากปัญหาความล่าช้าดังกล่าวนี้ ทำให้ประชาชนและสังคมส่วนใหญ่เกิดข้อสงสัยว่า ระบบการสืบสวนสอบสวนของคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม หรือมีความโปร่งใสในการควบคุมและดำเนินการจัดหรือจัดให้มีการเลือกตั้งหรือไม่ เพียงใด และมาตรการในการสืบสวนสอบสวนของคณะกรรมการการเลือกตั้งยังสามารถบังคับใช้ได้ผล และมีประสิทธิภาพหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความมุ่งหมายที่จะทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการเลือกตั้งและบุคคลที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อประเทศชาติ อันเป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย และรวดเร็วทันต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประชาธิปไตย การเลือกตั้ง การปกครองท้องถิ่น และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาอุปสรรคในการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นของไทย
3. เพื่อศึกษาถึงการใช้มาตรการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นของไทย

4. เพื่อศึกษาถึงแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงมาตรการทางกฎหมายในการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น เพื่อให้มีความเหมาะสมกับสภาพสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยทำการศึกษาค้นคว้าวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ประเภท หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ งานวิจัยต่างๆ ประกอบระเบียบและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น ตลอดจนรวบรวมแนวความคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การเลือกตั้ง และสัมพันธภาพประชากรกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะลึก โดยใช้แบบสอบถามแบบปลายเปิด (Opened form) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่มีความเหมาะสมภายใต้กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ไปทำการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น เช่น กลุ่มคณะกรรมการการเลือกตั้ง กลุ่มทนายความ และนักวิชาการ กลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น และกลุ่มผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น โดยมีขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูล กล่าวคือ ศึกษาเอกสาร หลักเกณฑ์ และวิธีการสร้างแบบสัมภาษณ์ สร้างแบบสัมภาษณ์ ตรวจสอบประชากรและคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง นำแบบสัมภาษณ์ไปทำการทดลองพร้อมก็นำไปสัมภาษณ์จริง และรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสัมภาษณ์โดยออกแบบสัมภาษณ์แล้วนำมาจัดหมวดหมู่และแบ่งแยกประเภท เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์ ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Tools for

Data Collective) จะประกอบด้วย ข้อมูลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักประชาธิปไตย ระบบการเลือกตั้งและการปกครองท้องถิ่น ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาอุปสรรค ข้อเท็จจริง และข้อกฎหมายในการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น และข้อเสนอแนะเพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงมาตรการทางกฎหมาย

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การบังคับใช้กฎหมายในการดำเนินการสืบสวนสอบสวนตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิก สภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2545 ซึ่งส่งผลให้คณะกรรมการการเลือกตั้งไม่อาจดำเนินการสืบสวนสอบสวนให้แล้วเสร็จโดยพลันตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย เนื่องจากมีปัญหาอุปสรรคในข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายหลายประการ ดังต่อไปนี้

1. กำหนดระยะเวลาให้ทำการสืบสวนสอบสวนและพิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดให้แล้วเสร็จมีระยะเวลาที่จำกัด
2. พนักงานสืบสวนสอบสวนของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งมีไม่เพียงพอและไม่สัมพันธ์กับสัดส่วนปริมาณงานที่มีจำนวนมาก
3. บุคคลที่คณะกรรมการการเลือกตั้งและคณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัดขอความร่วมมือหรือขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ให้มาช่วยเหลือในการทำหน้าที่สืบสวนสอบสวนเรื่องคัดค้านการเลือกตั้ง ไม่เข้าใจหลักการคดีเลือกตั้งกฎหมาย ประกาศ ข้อกำหนด และระเบียบของคณะกรรมการการเลือกตั้ง ทำให้กระบวนการวินิจฉัยชี้ขาดเรื่องคัดค้านการเลือกตั้งเกิดความล่าช้า
4. คณะอนุกรรมการสืบสวนสอบสวนไม่มีอำนาจในการใช้มาตรการทางกฎหมายเพื่อให้ได้มา

ซึ่งพยานหลักฐาน เช่น ไม่มีอำนาจตรวจค้น จับกุม หรือออกหมายเรียก ส่งผลให้การรวบรวมพยานหลักฐานเพื่อทราบหรือพิสูจน์ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นล่าช้า และไม่ได้พยานหลักฐานตามความเป็นจริง

5. ไม่มีกฎหมายที่รับรองหรือคุ้มครองพยานในคดีที่เกี่ยวกับการเลือกตั้ง ทำให้การบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวกับการเลือกตั้งต่อ ผู้ที่กระทำผิดไม่อาจบรรลุผลเท่าที่ควรจะเป็น

6. พนักงานสืบสวนสอบสวนของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ไม่มีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา หรือไม่มีอำนาจออกหมายเรียก จับกุม หรือตรวจค้นผู้กระทำผิดโดยตรง จึงทำให้การเข้าถึงพยานหลักฐานเกิดความล่าช้าไม่ทันต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

7. กระบวนการสืบสวนสอบสวนมีขั้นตอนมากจนเกินไป

8. กระบวนการตรวจและวิเคราะห์สำนวนการสืบสวนสอบสวนในชั้นสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง มีกระบวนการทำความเข้าใจซ้ำซ้อนกันหลายชั้นเกินไป เนื่องจากคณะกรรมการ การเลือกตั้งได้มีแต่งตั้งคณะกรรมการ การเลือกตั้งประจำจังหวัด คณะอนุวินิจฉัย คำร้องและปัญหาหรือข้อโต้แย้งมาเพื่อพิจารณาค้นกรองสำนวนการสืบสวนสอบสวนเป็นอย่างดีแล้ว

9. ไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายให้อำนาจคณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นและให้ปฏิบัติหน้าที่ประจำ อันจะเป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของคณะกรรมการการเลือกตั้งให้มีความรวดเร็วตามหลักการกระจายอำนาจ

10. ปัญหาอิทธิพลของนักการเมืองท้องถิ่นเมื่อเข้าดำรงตำแหน่งแล้วจะส่งผลกระทบต่อพยานหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

11. บทบัญญัติของกฎหมายมีบทลงโทษผู้กระทำความผิดยังไม่มีความรุนแรงเพียงพอที่จะทำให้ผู้ที่จะกระทำความผิดเกรงกลัว

12. ไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายกำหนดให้ยึดถือเอาสำนวนสืบสวนสอบสวนของคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นหลักในการดำเนินคดีเลือกตั้ง คดีแพ่ง และคดีอาญา

13. การบันทึกปากคำพยานยังใช้การบันทึกด้วยวิธีการแบบเดิมๆ ไม่มีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้

อภิปรายผล

ความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” (Democracy) คือ ระบอบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่ หรือการถือเสียงข้างมากเป็นใหญ่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 703) ซึ่งเป็นระบอบการเมืองและการปกครองที่ประชาชนทั้งหลายปกครองตัวเองร่วมกัน โดยอาจอยู่ในรูปแบบของประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) คือ ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและเห็นชอบในการดำเนินการอย่างมีอิสระและเท่าเทียมหรืออยู่ในรูปแบบของประชาธิปไตยทางอ้อม (Indirect Democracy) คือ การเมืองการปกครองที่ประชาชนปกครองตนเองร่วมกันผ่านทางตัวแทนของประชาชนที่ประชาชนกำหนดโดยการเลือกตั้งอย่างเสมอภาคและอิสระ เพื่อไปทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชน ทั้งปวง (วิสุทธิ์ โพธิ์แทน, 2554, 3-6)

ความหมายของคำว่า “การเลือกตั้ง” (Election) คือ การเลือกสรรบุคคลให้เป็นผู้แทนหรือให้ดำรงตำแหน่งด้วยการออกเสียงลงคะแนน เช่น การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การเลือกตั้งกรรมการ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 1084) ซึ่งเป็นกิจกรรมทางการเมืองที่แสดงออกถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนผู้เป็น

เจ้าของอำนาจอธิปไตยด้วยการไปออกเสียงเลือกตั้งผู้แทนของตน เพื่อทำหน้าที่ในรัฐสภาและในรัฐบาลเป็นกลไกแสดงออกซึ่งเจตจำนงของประชาชนที่เรียกร้องและสนับสนุนให้มีการกระทำหรือละเว้นการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในทางการเมืองและการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะที่จะมีผลกระทบต่อประชาชน และการที่ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งได้คัดเลือกผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนของตน จำต้องเป็นไปโดยอิสระเสรีและสุจริต ปราศจากการหลอกลวง บังคับ ชูเชิญ หรือการใช้อิทธิพลใดๆ มาข่มขู่คุกคามในการแสดงออกถึงการใช้สิทธินั้นๆ โดยการเลือกตั้งดังกล่าวนี้มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ การหาผู้แทนปวงชนส่วนใหญ่ไปบริหารประเทศหรือไปควบคุมการบริหารประเทศใช้อำนาจตามที่กฎหมายกำหนดแทนประชาชน

หลักการพื้นฐานของการเลือกตั้งที่เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นหลักสากลอยู่หลายหลักการที่สามารถใช้เป็นหลักในการจัดการเลือกตั้งให้เป็นไปอย่างยุติธรรม คือ ปฏิกิริยาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ ข้อ 21 ซึ่งวางหลักเกณฑ์พื้นฐานสำคัญๆ ไว้ว่าทุกคนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในรัฐบาลของประเทศของตนจะเป็นโดยตรงหรือโดยผ่านทางผู้แทนซึ่งได้เลือกตั้งโดยอิสระ ทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงบริการสาธารณะในประเทศของตนโดยเสมอภาค และเจตจำนงของประชากรจะต้องเป็นมูลฐานแห่งอำนาจของรัฐบาล เจตจำนงนี้จะต้องแสดงออกทางการเมืองเลือกตั้งตามกำหนดเวลาและอย่างแท้จริง ซึ่งอาศัย การออกเสียงโดยทั่วไปและเสมอภาค และการลงคะแนนลับหรือวิธีการลงคะแนน โดยอิสระทำนองเดียวกัน (หยุด แสงอุทัย, 2513, 352)

ระบบการเลือกตั้งในประเทศต่างๆ ทั่วโลก มีระบบการเลือกตั้งที่ใช้กันโดยสากลอยู่ 3 ระบบใหญ่ๆ คือ ระบบการเลือกตั้งแบบเสียงข้างมาก

(Majority Election System) ระบบการเลือกตั้งแบบสัดส่วน (Proportional Representation Election) และระบบการเลือกตั้งแบบผสม (Mixed Election System) (สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551, 2-7)

การบังคับใช้กฎหมาย บทบาทและอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการเลือกตั้งได้มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ในกรณีต่างๆ มากมาย โดยสามารถสรุปผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

เฉลิม อยู่บำรุง (2547, 4-5) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องปัญหาการบังคับใช้บทบัญญัติรัฐธรรมนูญและกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภา : ศึกษากรณีอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการเลือกตั้งพบว่า การกำหนดโครงสร้างขององค์กร การบริหารจัดการเลือกตั้งและการปฏิบัติงานตามบทบาทอำนาจและหน้าที่ของคณะกรรมการการเลือกตั้งยังไม่บรรลุผลตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ควรกำหนดโครงสร้างขององค์กร บทบาท อำนาจและหน้าที่ ตลอดจนขอบเขตและแนวทางในการปฏิบัติงานตามภารกิจให้มีความชัดเจน เป็นรูปธรรม รวมทั้งกำหนดมาตรการทางกฎหมาย เพื่อให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีอำนาจหน้าที่เฉพาะการควบคุมและดำเนินการเลือกตั้ง โดยมอบอำนาจในการวินิจฉัยการกระทำผิดกฎหมายเลือกตั้งให้แก่องค์กรอื่นเป็นผู้วินิจฉัย เพื่อให้เป็นไปตามหลักในการตรวจสอบและถ่วงดุลการใช้อำนาจระหว่างองค์กร อันเป็นการสกัดกั้นการแทรกแซงจากฝ่ายการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ และควรกำหนดมาตรการทางกฎหมายเพื่อให้คณะกรรมการการเลือกตั้งบริหารจัดการเลือกตั้งในลักษณะควบคุมและจัดการเลือกตั้งมิใช่ดำเนินการในลักษณะจัดให้มีการเลือกตั้ง เพื่อให้กระบวนการในการเลือกตั้งมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ จะต้อง

กำหนดลักษณะเกี่ยวกับความผิดกฎหมายเลือกตั้ง กระบวนการในการเลือกตั้งการสืบสวนสอบสวนและการวินิจฉัยความผิดตามกฎหมายเลือกตั้ง เพื่อให้บทบัญญัติของกฎหมายเลือกตั้งมีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนเป็นมาตรฐานเดียวกันสุจริตและเที่ยงธรรม และสามารถตรวจสอบได้

ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์ และคณะ (2548) ได้ศึกษาเรื่องการประเมินผลการทำงานขององค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ : คณะกรรมการการเลือกตั้งด้านการสืบสวนสอบสวนวินิจฉัยและดำเนินคดีพบว่า ยังขาดการกำหนดกรอบระยะเวลาในการสืบสวนสอบสวน เพื่อให้การวินิจฉัยเกิดความรวดเร็ว นอกจากนี้ ยังขาดการกำหนดกฎหมายหรือระเบียบที่มีมาตรฐานชัดเจน โปร่งใส เป็นธรรม และเปิดเผยต่อสายตาสาธารณะ นอกจากนี้ คณะกรรมการการเลือกตั้งยังขาดการประชาสัมพันธ์ข้อมูลเกี่ยวกับการสืบสวน สอบสวน วินิจฉัย และดำเนินคดีเลือกตั้ง อีกทั้งระบบการบริหารงานบุคคลยังคงเป็นปัญหา ทำให้การบังคับใช้ กฎ ระเบียบเกี่ยวกับการเลือกตั้งของเจ้าหน้าที่ที่ไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย

สำหรับการสืบสวนสอบสวนตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2545 ได้กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ในการสืบสวนสอบสวนแล้วเสนอความเห็นต่อคณะกรรมการการเลือกตั้งเพื่อวินิจฉัยชี้ขาด ดังนี้

1. ก่อนประกาศผลการเลือกตั้ง ในกรณีที่มีการร้องเรียนกล่าวหาหรือพบว่ามีกระทำการทุจริตในการเลือกตั้งตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2545 มาตรา 96
2. ภายหลังประกาศผลการเลือกตั้ง เมื่อคณะกรรมการการเลือกตั้งได้ประกาศผล การเลือกตั้ง

สมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นแล้ว อาจเกิดกรณีได้ 2 กรณี ดังนี้

2.1 กรณีที่คณะกรรมการการเลือกตั้ง เพิกถอนสิทธิเลือกตั้งผู้สมัครรับเลือกตั้ง หรือสั่งให้มีการเลือกตั้งใหม่ตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2545 มาตรา 97

2.2 กรณีที่คณะกรรมการการเลือกตั้งสั่งให้ นับคะแนนเลือกตั้งใหม่หรือสั่งให้มีการเลือกตั้งใหม่ตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ.2545 มาตรา 103

โดยในการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นของไทย คณะกรรมการการเลือกตั้งได้ออกระเบียบคณะกรรมการการเลือกตั้งว่าด้วยการสืบสวนสอบสวนและการวินิจฉัย ชี้ขาด พ.ศ. 2554 กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการสืบสวนสอบสวนเรื่องคัดค้านการเลือกตั้งไว้ ดังนี้

1. คำร้อง คำร้องจะต้องทำเป็นหนังสือ ใช้อ้อยคำสุภาพ และมีรายการดังนี้

- 1.1 วัน เดือน ปี ที่จัดทำคำร้อง
- 1.2 ชื่อ ที่อยู่ และสถานะของผู้ร้อง
- 1.3 ชื่อผู้ถูกร้อง
- 1.4 ระบุข้อเท็จจริงของแต่ละข้อกล่าวหา และพฤติการณ์

1.5 ลงลายมือชื่อผู้ร้อง

1.6 คำร้องเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของ พนักงานหรือเจ้าหน้าที่ ให้ยื่นพร้อมหลักฐานการ ทักท้วงเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ของบุคคลดังกล่าว

2. ระยะเวลาในการยื่นคำร้อง จะต้องยื่น คำร้องภายในระยะเวลา ดังนี้

2.1 คำร้องเกี่ยวกับการเลือกตั้งอาจยื่นได้ ก่อนวันประกาศผลการเลือกตั้งหรือภายใน 30 วัน นับแต่วันประกาศผลการเลือกตั้ง

2.2 คำร้องเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการเลือกตั้ง ให้ยื่นได้ภายใน 180 วัน นับแต่วันประกาศผลการเลือกตั้ง

2.3 คำร้องกรณีคณะกรรมการการเลือกตั้ง มีคำสั่งให้มีการนับคะแนนใหม่ ให้ยื่นภายใน 30 วัน นับแต่วันประกาศผล นับคะแนนใหม่

3. ผู้มีสิทธิยื่นคำร้อง แบ่งได้เป็น 2 กรณี ดังนี้

3.1 กรณีก่อนประกาศผลการเลือกตั้ง ได้แก่ ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นในเขตเลือกตั้งนั้น

3.2 กรณีหลังประกาศผลการเลือกตั้ง ได้แก่ ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวนไม่น้อยกว่าสิบคน ผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น ผู้ว่าราชการจังหวัด หรือนายอำเภอในเขตเลือกตั้งนั้น

4. การยื่นคำร้อง จะต้องยื่นด้วยตนเอง ณ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งประจำ จังหวัดที่เหตุแห่งการร้องได้เกิด หรืออ้างว่า หรือ เชื่อว่าได้เกิดขึ้นในจังหวัดนั้น

5. การพิจารณารับหรือไม่รับเป็นเรื่อง คัดค้าน ผู้อำนวยการการเลือกตั้งประจำจังหวัดหรือ เลขานุการจะพิจารณาว่า ควรสั่งรับหรือไม่รับเป็น เรื่องคัดค้านในเรื่องใดบ้างไว้ดำเนินการสืบสวน สอบสวน ซึ่งหากมีความเห็นสั่งรับให้ส่งเรื่องแก่คณะ อนุกรรมการสืบสวนสอบสวนเพื่อดำเนินการ และ หากมีความเห็นสั่งไม่รับก็ส่งเรื่องให้คณะกรรมการ การเลือกตั้งเพื่อพิจารณา

6. การพิจารณากรณีความปรากฏหรือ ปรากฏหลักฐานต่อกรรมการการเลือกตั้ง กรรมการ การเลือกตั้งจะเสนอต่อคณะกรรมการการเลือกตั้ง หรือกรรมการการเลือกตั้งที่ได้รับมอบหมาย เพื่อพิจารณาสั่งให้มีการสืบสวนสอบสวน หากมีการ สั่งให้มีการสืบสวนสอบสวนให้ดำเนินการสืบสวน สอบสวนต่อไป

7. การรวมเรื่องคัดค้าน ผู้อำนวยการการเลือกตั้งประจำจังหวัด คณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัด เลขาธิการ หรือคณะกรรมการวินิจฉัย แล้วแต่กรณี อาจสั่งให้รวมเรื่องคัดค้านหรือสำนวนการสืบสวนสอบสวน

8. การแยกเรื่องคัดค้าน ผู้อำนวยการการเลือกตั้งประจำจังหวัด หรือเลขาธิการ อาจสั่งให้แยกเรื่องคัดค้านหรือแยกประเด็นของเรื่องคัดค้านนั้นไปทำการสืบสวนสอบสวนต่างหากหรือแยกไปรวมกับประเด็นของเรื่องคัดค้านอื่นก็ได้

9. การถอนเรื่องคัดค้าน ผู้ร้องอาจถอนเรื่องคัดค้านที่สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัด หรือสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งได้ก่อนคณะกรรมการการเลือกตั้งวินิจฉัยชี้ขาด

10. การสืบสวนสอบสวน ให้คณะกรรมการสืบสวนสอบสวนดำเนินการสืบสวนสอบสวนเรื่องคัดค้านที่ได้ส่งรับเป็นเรื่องคัดค้านโดยเร็วแล้วสรุปสำนวนให้แล้วเสร็จภายใน 20 วัน นับแต่วันที่ได้ส่งรับเป็นเรื่องคัดค้านนั้นไว้ดำเนินการ เสนอต่อผู้อำนวยการการเลือกตั้งประจำจังหวัดเพื่อเสนอความเห็นพร้อมเหตุผลท้ายรายงานการสืบสวนสอบสวนต่อคณะกรรมการ การเลือกตั้งประจำจังหวัดเพื่อพิจารณาและจัดทำความเห็นเสนอต่อคณะกรรมการการเลือกตั้งโดยเร็ว

11. เมื่อเลขาธิการได้รับสำนวนการสืบสวนสอบสวนจากคณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัดแล้วให้เลขาธิการจัดทำความเห็นพร้อมเหตุผลเสนอต่อคณะกรรมการวินิจฉัยคำร้องและปัญหาหรือข้อโต้แย้งให้พิจารณาวินิจฉัยด้วยความรวดเร็ว ต่อเนื่อง และเป็นธรรม และให้จัดทำความเห็นแล้วเสนอให้คณะกรรมการการเลือกตั้งพิจารณาโดยเร็ว

12. เมื่อคณะกรรมการการเลือกตั้งได้รับสำนวนการสืบสวนสอบสวนและความเห็นของ

คณะกรรมการวินิจฉัยคำร้องและปัญหาหรือข้อโต้แย้งแล้ว ให้คณะกรรมการการเลือกตั้ง วินิจฉัยชี้ขาดให้แล้วเสร็จไม่น้อยกว่าหกสิบวันก่อนครบหนึ่งปีนับแต่วันประกาศผลการเลือกตั้ง

จะเห็นได้ว่า คณะกรรมการสืบสวนสอบสวน ผู้อำนวยการการเลือกตั้งประจำจังหวัด คณะกรรมการการเลือกตั้งประจำจังหวัด เลขาธิการ คณะกรรมการการเลือกตั้ง และคณะอนุวินิจฉัยคำร้องและปัญหาหรือ ข้อโต้แย้ง มีอำนาจหน้าที่ในการสืบสวนสอบสวนและเสนอความเห็นต่อคณะกรรมการการเลือกตั้งเพื่อวินิจฉัยชี้ขาดเพื่อเพิกถอนสิทธิเลือกตั้งผู้สมัครรับเลือกตั้งหรือสั่งให้มีการเลือกตั้งใหม่ เมื่อมีหลักฐานอันควรเชื่อได้ว่าการเลือกตั้งมิได้เป็นไป โดยสุจริตและเที่ยงธรรม ไม่ว่าจะก่อนประกาศผลการเลือกตั้งหรือภายหลังประกาศผลการเลือกตั้งแล้วก็ได้ แต่กรณีเมื่อประกาศผลการเลือกตั้งแล้วคณะกรรมการ การเลือกตั้งต้องยื่นคำร้องต่อศาลอุทธรณ์ เพื่อวินิจฉัยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 239

ข้อเสนอแนะ

จากสภาพปัญหาอุปสรรคในข้อเท็จจริงและข้อกฎหมายตลอดจนแนวความคิดที่ได้จากการสัมภาษณ์ประชากรกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้ค้นพบข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาในการสืบสวนสอบสวนการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับการสืบสวนสอบสวนเพื่อรวบรวมพยานหลักฐานต่างๆ และการวินิจฉัยชี้ขาดการเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่นเป็นไปด้วยความรวดเร็วอย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เห็นควรปรับปรุงมาตรการทางกฎหมายอันได้แก่ กฎหมายว่าด้วยรัฐธรรมนูญ กฎหมายว่าด้วยคณะกรรมการการเลือกตั้ง กฎหมายว่าด้วย

การเลือกตั้งสมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น และระเบียบคณะกรรมการการเลือกตั้งว่าด้วยการ สืบสวนสอบสวนและการวินิจฉัยชี้ขาด ดังนี้

1. กำหนดให้มีการเกลี้ยหรือเพิ่มบุคลากร ด้านการสืบสวนสอบสวนและวินิจฉัยของสำนักงาน คณะกรรมการการเลือกตั้งให้มีจำนวนเพียงพอและ สัมพันธ์กับสัดส่วนปริมาณงาน

2. กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้ง พนักงานสืบสวนสอบสวนของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง คณะอนุกรรมการสืบสวน สอบสวน และผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการสืบสวน สอบสวน มีอำนาจในการตรวจค้น จับกุม และการ ออกหมายเรียกพยานหลักฐานต่าง ๆ ตามประมวล กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

3. กำหนดให้มีการกำหนดระยะเวลาในการ ตรวจวิเคราะห์สำนวนให้มีความชัดเจน และมี มาตรการลดขั้นตอนและกระบวนการตรวจวิเคราะห์ สำนวนในชั้นสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง เช่น มีการตรวจวิเคราะห์สำนวนในประเด็นเพียงว่า มีการรวบรวมพยานหลักฐานในสำนวนครบถ้วน สมบูรณ์หรือมีการสอบสวนจนสิ้นเสาะความเพียงพอ ต่อการพิจารณาวินิจฉัยหรือไม่ และการสอบสวน ขอบด้วยระเบียบและกฎหมายหรือไม่ เป็นต้น โดย ไม่มีการจัดทำความเห็นและเหตุผลประกอบอีก

4. กำหนดให้พนักงานสืบสวนสอบสวนของ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งและผู้ที่มีหน้าที่ เกี่ยวข้องกับการสืบสวนสอบสวน มีเบี่ยงเสี่ยงภัยและ สามารถพกพาอาวุธเพื่อป้องกันตัวเองได้

5. กำหนดให้การยื่นคำร้องคัดค้านการ เลือกตั้งภายใน 30 วัน นับแต่วันเกิดเหตุ อ้างว่า หรือเชื่อว่าได้เกิดขึ้น หรือนับแต่วันที่รู้ว่ามี การกระทำความผิดดังกล่าวนั้นเกิดขึ้น

6. กำหนดให้มีมาตรการคุ้มครองพยานใน คดีเลือกตั้ง

7. กำหนดให้มีมาตรการลงโทษแก่ผู้กระทำ ความผิดให้รุนแรงขึ้น

8. กำหนดให้ยึดถือเอาสำนวนสืบสวน สอบสวนของคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นหลักใน การดำเนินคดีเลือกตั้ง คดีแพ่ง และคดีอาญา

9. กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้ง ประจำจังหวัดปฏิบัติหน้าที่ประจำ มีวาระการดำรง ตำแหน่งคราวละ 4 ปี และให้มีอำนาจเกี่ยวกับการ สืบสวนสอบสวนและการวินิจฉัยชี้ขาดการเลือกตั้ง สมาชิกสภาท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น เพื่อให้ฝ่าย นิติบัญญัติและฝ่ายบริหารของท้องถิ่นเข้าไปทำ หน้าที่ได้รวดเร็วต่อสถานการณ์สามารถแก้ปัญหา ของท้องถิ่นได้ทันที่รวมทั้งเป็นการส่งเสริมให้ นักการเมืองที่ดีเข้าไปสร้างสรรค์ผลงานอันเป็น ประโยชน์และความเจริญที่ยั่งยืนให้แก่ประเทศชาติ และท้องถิ่นตามเจตจำนงของประชาชนอย่างแท้จริง

10. กำหนดให้นำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมา ใช้กับการสืบสวนสอบสวน เช่น เครื่องบันทึกภาพและ เสียง (VDO) เป็นต้น

บรรณานุกรม

- เฉลิม อยู่บำรุง. (2547). ปัญหาการบังคับใช้บทบัญญัติรัฐธรรมนูญและกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ ว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภา : ศึกษากรณีอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการเลือกตั้ง. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต. สาขานิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์. (2548). การประเมินผลการทำงานขององค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ: คณะกรรมการการเลือกตั้ง. สถาบันพระปกเกล้า.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิสุทธิ โปธิแทน. (2554). แนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2551). รายงานการวิจัยการศึกษา พัฒนาการของหลักกฎหมายเลือกตั้งของประเทศไทยและต่างประเทศ. เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2555). ข้อมูลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ครบวาระในปี พ.ศ. 2555. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. (2553, มิถุนายน). “กระบวนการยุติข้อขัดแย้งในการเลือกตั้ง”, ใน วารสารการเลือกตั้งของสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ฉบับที่ 82. ปีที่ 10 (ฉบับที่ 2) : หน้า 9.
- หยุด แสงอุทัย. (2513). คำบรรยายชั้นปริญญาโท คณะรัฐศาสตร์ หลักรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.